

քանի կամարներ ճեղքուած էին վտանգաւոր կերպով, որմերն ալ ներսէն և դրսէն խառ-
զարուած և քարերէն շատերը խախտած: Ե-
կեղեցւոյ մէջ կը տիրապետէր սաստիկ մթու-
թիւն և խոնաւութիւն, պատուհաններէն շա-
տերը հիւսած էին, և ձնացած էին միայն
հինգ վից փոքրիկ պատահաններ: Վանքը
քանի մը մուծ և խարխուլ սննեակներէ զատ
բնակարան չունէր. արտաքին պարիսպն ալ
սեղ տեղ փեր էր: Վանացս վանահայրերու
մէջ հռչակաւոր հանդիսացած է վանան
Քաստամանն՝ որ 1872 թուին Գեորգ Գ
կաթողիկոսէն ստանձնելով վանահայրութեան
պաշտօն, կարեւոր նորոգութիւններով պայ-
ծառացուց վանքս: Հիւսուած պատուհաննե-
րը բացաւ և մեծցուց 18 պատուհան, նո-
րոգեց զմեթը և որմերը. եկեղեցւոյն մէջն
ալ զարդարեց բիւրդեղայ ջահով, կարեւոր
պատկերներով, խաչերով և այլ պատաներով:
Խարխալուած պարիսպներն ալ նորոգելով,
եկեղեցւոյն մեծ դրան դիմաց, բոլորովին նոր
պարսպի վրայ բացաւ կամարակապ մեծադիր
դռներ: Նոյնպէս կառոյց վայելուչ բնակա-
րան վանահօր՝ չորս սննեակներով և կա-
րեւոր կահ կարասիքով, և փոքրիկ դպրոց մը
և տպագրատուն՝ ուր կը տպագրէր Դպրոց
անուամբ ամսաթերթ մը, որ հազիւ երկու
տարի տեսեց, շատ ծախուց և իրեն Եւրոպա
գտնուելուն պատճառաւ: Եւրոպայէն գտ-
նալով 1879ին, վանացս մէջ հաստատեց
Ազգագրական թանգարան մը, Հայոց զգեստ-
ներու, տարազներու, կահ կարասեաց, ձե-
ռագործաց և այլ իրաց, բայց ափսոս որ
շուտով վախճանեցաւ 1884ին (10 նոյ. —
12 դեկտ.), իրեն օրէնսդատական հմուտ-
թեանց յիշատակ թողլով զովիլի գրուածքն՝
Իրաւաբանական հետազոտաբան Դատաս.-
տանադրոց Միխիթար Գոշի: Յաւալի է ըսելն,
որ Վ. Քաստամանեցի յաջորդներն, նոյն
կերպով առաջ չեն տարած իրենց վանա-
հայրութեան պաշտօնն, հոգ տանելով վա-
նացս նորոգութեանց և պայծառութեան: —
Ստոր. Կարողիկէ Էջմիածնի, Ա. 273—280,
Արարատ ամսագիր, է. 29—32: Արարատ,
244—244, Եւ այլն:

Հ. ՍՈՒԹԻԱՍ ԷԲՐԻԿԱՍՆ

ՆԱԶ ՍԵՐԱՏՈՒՆՆԵՐԸ

Ա.

ՀԱՅ մեծատուններն առ խաարակ հանցուած են
Ահիշայ անունով:

Ահիշայ — Տոմարեան, Տանուաբ, Մեծաւոր, Չէլե-
պի, Հոճայ — բառերուն խմուղոր բառ մը, որ կը պա-
րուակէ տուններն ինչ մեծութեանց պարարտ դադա-
փարը:

Ահիշայ — կը թելադրէ մանաւանդ անձանթ ուսա-
զութեան (dignité) մը զաղափարն ալ բնական սաս-
տալից ամէն մեծութեանց պէս, որ ունին անձանթ
սկիզբ մը. սկիզբ մը՝ թելուս նահապետական դարերու
չափ ինչ ու իրենց անփաստ ներդաստութեանն համե-
մատ միջին այլ իրական:

Պատմապէս ալ սակայն՝ իբրեւ ծագեալ արքայական
Դր. Էդր. Դրեմարն բառերէն՝ շատ նոր է ու կը նշա-
նակէ՝ դէ՞ ըստ ծայնակների՝ հրաժար, հրաժար, հիմէ՝
այլ սեմական ժողովուրդին սկզբնական առան-
դականութեամբ՝ ժառանգուած ըլլալ յաջորդաբար
Միջնադարի և Պաշտօնորին ամուսնութիւնն ու նշա-
նակէ, ըստ այնմ. Նախադր կամ Նահադր՝ գրեթէ
խմուղոր յայտնի Հռոմայեցիներուն Պարթի կալուածին՝
քիչ մը սեղմելով այս բառին քաղաքական լայնութիւնն
և ի փոխարէն լայնելով անոր ամուսնութեանն աստուծոյ:

Ահիշայ բառը՝ մտահոնապէս չէ յիշուած նորուն
մէջ Մարտիրոսէն, Արծրունիէն, Ուսուցիցիէն առաջ.
օրինակ. « Այլ արար մանեայն մտաւոր ամբարայն »,
« Այլ մակեանուդ ամբարայնակ սերի յԱրարական Մա-
հիւր. Է. որով կըրնանք ըսել թէ նկիւնակական այլ
զաղափարներ շատ ենք մտած և մեր մէջ՝ ամբարայն-
անունը:

Ամբարան ունեցած ենք մենք ալ. և անոնց անունը
ընդհանուր է՝ մանաւանդ թուրքահայերուն՝ պատմու-
թեան նոս 1530էն առդին մինչեւ 1866 կամ 1870,
մինչ միտաւ ամբարաններն իբրեւ վերջինն՝ ուս հիշ-
հառաքն ալ — կարապետ ամբարայն Պաշեան, արքունի
մեծ նալ շարադարաւոր, Խաչաւ:

Այսպէս՝ ի չալէ մամաւանկից ամբարայն՝ արդի սե-
րունդը չէ տեսած ու յօշոթած ամբարայն մը, չունի ա-
մբարայնութեան վրայ կայուն՝ այսինքն՝ դիրք տեսուած
զաղափար մը, ժողովածու դարձաւ պատմութեան մէ
զատ, որ ամբարաներու հուշեան և երանքին վրայ

1. զամս գի իրմէն ետըը 1869ին վախճամած է
ամբարայնային ճատեան Յովնամէն պէլը, արքու-
նի վառողապիտ ու քարերար Ազգ. հիւանդանոցին
ու մտտեմագրակամ և դպրոցակամ ձեռնարկու-
թեանց:

սլինէ չ'ըսէ իբրեւ պատմիչ: Ամբաստանութեան տնտեսներն ու գիրքը՝ նոր սերունդին երեսակալութեանը մէջ կը պատկերին, ազդեցութեամբ անհաւատարմ գրողներուն հ. ծայրայեղ կուսակցականութեանց ժամանակակից պատահականացը, խոնարհանքն ինչ արարածներուն կամ աւարական գիշերներուն արուայիկ պարիկներուն խօշ գիծերովը, այնչափ սիրած ենք եւրոպական հետեւիկ երեսակալութեանց սիրելի ձեւերն ու այնչափ անսարքեր ծնացած ենք մերմաւոր անցեալին ու ժամանակակից պատմութեան:

Բայց ամբաստանութեան վեպը՝ Չօլան իսկ չգիտէ ու չկըրնար տալ մեզի ինչպէս որ արժան է:

Այդ իրական մութ վեպէն է՝ որ կը փորձեմ այսօր բառաւ փոքրիկ արտն մը, տեղիս ժամանակին հ. պատգամներուն ներածին չափ սրահակ մը, զոր թիղեւս ուրիշ պատահելով կարեւոր մը ընդարձակել ու վերածել մանրակար ցուցադրութեան մը:

*

Ազիւ սերունդին բարեբաղդներէն խմորուելու եմ՝ որ խոր ազգայնութեան տեսած եմ մէկ հասակի իմ աւերայ աշխարհի կրքովն՝ թէ կարագիտ ամբարն կամ Աղան (սակ), տանց յատուկ անունի, Ալանի կու զայ կոր, վաղեցի ինտալիէի զտուի վերին ծայրը, ուրիշ պիտի անցներ Ներսէս Աւստրալիցի կաթողիկոսին քարծր թիւղադրութեանը հ. Անթանիս Գամանէն վաղապագան ու Տերչոյեցի պատմութիւնն աստուածաբանական ոչ բարձր աստիճանի վրայ: Դանիալ Գաբա, իրան կարագիտ վաղապագոր զատուի հ. դասապարտող ամբարն, խմորանի ձեղալիքի խմորանի ու ստին արեւելիք, Վարդան մարզը:

Զեաւոր էր ինչ այն իրիկունը, և ինչ միջին արագութեամբ կ'ընթանար զտուի վերին վերին հասակէն իր անցածան ծառան՝ Պատարը. քանի որ անցորդ չայա՛ւ՝ բարեկի կեցան ինչ անցորդաբար: Ինչ իրազայ Ամբարն՝ իր ձիւն վրայ ուղղաբեր մը կեցած՝ վաճառուն և ինքեւնը մը կերէւէր. Գրեգոր Էֆենաթ Գաբա, կեղեկանէ ձիւնը զանցեցնէ բաւական նման ձուլուածով մը: Բայց անի իրկայնականակ աւելի տարցնէ ու աւելի և աւելի հանդուր: Ուներ լայն քայլ քեւ մը ներքեւ կիւսով չափ զգուշած անիկանուար հակապա, թանձր լուրջ և քաղցած յոգեք, խոշոր զատապատ ու զարմացական աչքեր, ներմակ և յորդիկ պիկեր, նայն զայնով և թուլած այտեր, բերանով աւազական խոշոր կիւսական զոյւնի ամբողջ, որուն վրայ հոխ և զոհ և ծածուկ ինչպէս մը ծիւղանով մը, հարաբարակեանց յեցած հաստուն վիտի մը վրայ՝ կը ճոնցունէր արաբական ու պոլսական կիսաբաց ու աչքն խմորանակայեաց՝ աւանդապարտաւ գիրք մը ունէին յանկարծ բռնելու հ. անխորհուրդ վեճաբար — Էն է ալ, թէ — որուն պէտք էր՝ գէ՛մ աղերաստող խոնարհութեամբ պատասխանել ու ըսել անմիջապէս այդ Էնը: Ամբարն՝ այն օրն ինչ զամ մը ինքեւն միջնալ ու կը հաղորէ՝ Գաբա-Թալալ ինչպէս մը պարզ, և՛ տանց զոյալի նայնպէս պարզ օձի՝ քով ու միջալոյն փողպատով շրջապատած էր իր մահապատէ փողը, ձեռքն ու ունէր քարակ շիջ մը երեւոյն, որ կը ծաղկէր իբրեւ մարգել: Այս ձեռքին էին՝ որ քոտեղը գրեթէ նշուլթեմա, օրինակուեցան իր ստաբալագրական խորապէս ու հարպիկ յաշիւքը մը, որ չէրիք իբր ինչ չափ հարստութեան, այլ շունչեաց, ինչն չափ ազդեցութեան և անուն:

Կանոնական անուղղորդ մը՝ Ամբարն բարեւոյնը բուն լեռն եւս կը կրկու — երեք վայրեան կեցայ ու

գիտեցի մեծաբաւ միտաւոր, որուն լեռ մեր ընտանիքն ալ ունէր խնամական կորույթ թիւններ, և որուն վրայ կը պատմուէին մեր տունը՝ բաւական նեղեցի բաներ ալ, ու կը պատմուէին կը տեսնէ և կարագազանի միշտե ջորը: Այդ, անպա ու գիտեցի կարագիտ Ամբարն, ոչ Անաբարաթի մը, ոչ ալ Գերմանիի մը աշխարհ, այլ մանրէկ խմորանակութեամբ միշտ թաղիս զարդուն ու Արապականի խննէն անշիւն չէր անցնի մտային ալ մարմնական ալ անստանկանց նորիշը: Գիտեցի այդպէս, և՛ աղայ՝ ըսի իբրեւ — Ամբարն ան է կեղեր. — ինչպէս կ'երեւա ըսին իմայ զիւ ընկերացող ազգան մը:

Ասոր վրայ ասորի մը շանցած՝ ըսին — կարագիտ ա. միտան յանկարծաման կեղեր է: Եւ որովհետեւ լուսանը կարը չէր հանած՝ Պէշեքթալի տանը մէջ, որ անշիւն, քան ժամրիկին վրայէն, քաշեցին աղի իր պատկերով: Այս անկիրը նկարագրեցն տեսին տեսնել փափաղողը կըրնայ գիտել այդ մեծաղիք պատկերն ամբարայանի փափագեան Գորշը Էֆենաթի որչի փափագեան Արթուրի Էֆենաթի ունէն ի Սիլիւսար, կամ, անիկ օրինակուած: Զի՛ չիւսիտեցի ընդունելութեան արուն:

Այսպէս, վաւերական ամբարներուն իբրեւ վերջին կեւա Զարաթապիտ կարագիտ ամբարն Պաւան, որի Պաւան Գորշը ամբարի և աղիցիկ լայրը վաղա. մտնի Նիկողոս և Յակոբ Պէշեքտու Պաւանի լայր և որչիք հարաբարակեանց Տոլմապանէն ու Զարագիկ շիւթական պալատականն և, ամեն ալ սերունդ ան. քեւալ դարին սիկեղները Պաւա կեղ Բաբերցի Պաւ թաղայեան:

Ամբարներուն իբրեւ վերջին՝ ինչ. իսկ առաջինը, իսկ անից սկիզբը, ծագումը: Կորդուան հանգալը, կրնասոսի՛ տեղեւծուած, ծագումը՛ մուլթ է շատ մուլթ, եւս. հայեաներէն ալ մուլթ. այդպէս որ քանի աղայանանց իսկ և որչափ ալ ծերանանք՝ շինք կըրնար ըսել կարգ մը բաներ՝ երբէ՛ն իսկայն թիւն. Խանձապատան ամբարայանութեան ալ, ինչպէս տանիկներու: Գարուն մասան է, ամեն բանին՝ նայն իսկ Բաբարականի անշամ՝ խմորանականն տեղեւծու, երեսակայն, քննել ու բաւառնելու և քննափութել անշամ:

Սակայն եւս ալ ծերացայ, պատմական պատարտութեան մը անարմար յիշատակարան նայնելն, ծերունի. ներն խորապարիկէն, ու ձեռք բերած աղիցիկ՝ չիւս. խորապարիկէն այժմ յոնութեանցս զոնի յարկերին տան իսկ, Հոս չղիցաւ, ան կարագաբաժն վիճառաւոր այդ քորաներէն՝ ինչ որ կրնամ քանի ու խմորանակ, կը սերմանով ան պատմական աստեանը՝ սո միայն խեղդելով որ, ըստ ասանական ծոյլ սովորութեան ինչ բնականաբար ալ, գէ՛մ հանշիւն ու խոստում վանի անից յարկն ու անանոյ աշխատութեան արծաթիկը — չաղաքականացող ընկերակիցներէ՛ն կարգ Է Գոհի բանախմորաներու պէս, որոնք սիկեղի եւ քան զեղբայր, որոնցմէ խաղցունայ քարեալ եւ քան զկոյր:

Բ.

Գործին սկզբնական գոտարմութեանց մէջ՝ մեր զըլխաւոր աղիւրիւրին կեպ են այն յիշատակարանները, որ անցելու ու նախանցելու դարին Պաւա տալուով դիւքերուն ետին կը զանուիր. քանի զի չուղեցին անմիջապէս սերունդին իր նախորդներուն վրայ պատմութեան վաւերական պատմութեան նկարը, ոչ ալ հասկացիկ վիպաթիւնները բանի տեղ գնել խորացում միայն տունային նախապաշարութեան ու նախանի գրչաներէն:

Գործադրաբար երկու այդ յիշատակարաններն ալ անունն ու կարգ մը մանուսիպական անկարեւոր պա.

բազաններէ զտա՝ քան չէին յիշատակեր, ու Պոլսի տապաքութեան սկիզբն ալ 1567 թուականէն առդին չանցանելով՝ Նարբէ տարուան պակաս մը կը ծնար, զոր չկըցանկ լցունել ըստ արժանւոյն աւանդութիւնն է ձեռագիր տեղաբնակները:

Յիշատակարաններուն պակասը ինքուրքը բազմա-
նման զրազեմներու նախորդող գործերէն ու ժամա-
նակակից արձանագրութիւններէ՝ թե՛նա՝ արկւած ժող-
գուստրութիւններով, և այլ Նարբէ տարուան թերթիւն
ալ՝ փորձեցինք պարզելով կենսադաշտն մերանիններու
և պատմական նշանաւն զնայցի մը ենթադրութիւն-
ներով որ աւանակի:

Զգրտեցի նաւաստեալ՝ թէ 1453ի մէծ զեպքին ա-
կանատես Աբրահմ վարդապետին յիշատակած «Աս-
տուածատուր Սաթրըրիյինն, և Սիւննի Բարի փային, և
պապայի որդի Ալփանն (ու) Պարոն Գերթըն Նշիմ
նահին» ՝ ընդ անկը շորս նախիկ տաղաշափեալ ան-
կերպքերին, իրենց տունն և աղջը ձգելով Պոլիս չե-
կած՝ երեւելի տունքն էին աշխարհակալին կամ իր
զաղթիկներով պաշտօնանկներուն ուշադրութիւնը գրա-
ւելու առաքինն: Բայց շատ նշանակաւն է՝ որ նոր
Սասնադուլի խոխութիւններով և փառքերով իրենց ու
իրենց զաղթակիցն ալլը ճեմա՝նի նշային տիրալ ը-
տակելու առաքինն երեւելի եղան ու նարտացանն ալ
քիչ աստեղի մէջ:

Առեցնէ շատ առաջ՝ մինչև 5-6րդ դարերուն կը
նայցունէ պատմութիւնն՝ նայերուն զայութիւնն ի Ս.Պո-
լիս և քառական քանադութեանը, 2-3000ի չափ,
որոցմէ նախորդներն ու իրազանդեան կարեւոր անձնա-
ւորութիւններն ալ եղած են, և որոցմէ մէկ կային անշուշտ
վանատակներն, գիտուններ, սեղանակներն ու խ-
ղատներն ալ՝ որ դասն կամ էջմէր ըսուեցան, քանիք՝
տիրալ նշանակող ըստ յունական տեղեկութիւնն:

Պոլսի առունն քանիք մաս տարի տալով և Ղա-
լաթին եկեղեցին շինող կոմս վանատակներ, որուն նա-
մապատիւ կոմսեր կային անշուշտ այլ առեւտրական
կերպերն մէջ, և ժամանակակից տիրաներուն պէս՝
անէին իրենց նաւուոր չափին ու փոքր կառավար-
չութիւնն առաւելարկեալն. բայց պատմութիւնը ման-
րաբար ու վաւերաբար չարձանագրեր ասոնց, կամ չէ՝
նաւած մեր ձեռքը:

Աւստի զայով Պոլսի առունին ժամանակները, կը
զանցնէ՝ որ Վե՛. ինն տուներու նաւատկաւոր շարունա-
կութիւններէն զտա ի ինն փոքր-Ասիոն, որոցմէ մեծ մասը
կողմնացուն Ամբրալ, և միւս փոքր մասերը՝ Տեր, Պէլ,
Հոնայ, Արայ՝ Աշխարհակալ Սուլթան Մէլեմուս Բ. ի
բարեկամութիւնը վայելող Վ. Պոլսի Բազմակիմ տաւ-
լին պատմութիւնն նաւ 1461ին Պոլիս եկող՝ Պաւլուսայի,
Գաղաթայի, Սմախայի, Արարիկի և այլա Գարա-
մանիկ Սուլթաններէն՝ Նարբէ՝ Նարբէ՝ Նարբէ քան
տուն նայերէն երեւելիները՝ շտորիկ նորաշուք պա-
րիարքութեան ու պետական վանակ յարաբերութեանց,
տապաքին իր անմիջական կը՝ ու անպակաս ինն նայե-
լանք վրայ և անոնց նշանաւոր խնդրուն նաւ ինչ մը
տաւա նախադասութիւններն ու նշանակութիւնն մը՝
առնալին և եկեղեցապետական գործերն մէջ:

Աս ասոնց թուի թէ էին Պոլսի տիրաներուն ծա-

նաթ սկիզբը, և արազ արազ գրաւեցին նախա՞ պա-
ներէն ու արեւատուոր ժողովուրդն բարձր ու մեծա-
պատիւ դիրք մը:

Այս սկիզբներուն տիրաններուն վրայ կ'ան նկատե-
նէ աւելցան, փոքր Արաբի միւս քաղաքներէն, մին
չեւ իսկ իրենանէն, Ազուլսէն, Ջուզայն, Դաւթմէն
ու Սպահանէ՝ մեծ և նարունա տուներ: Առեցն ու՛ վ-
րիններն նմա՞ յարեղով օսմանեան մեծ անձնաւորու-
թեանը՝ ժամանակին անցող իմրոցներով՝ զորն կե-
ցան պետական գործերու Ամբրալ, Պէլ, Հոնայ, անու-
նով, իրք նաւատարներուն տիրաններ, և իրենց դար-
ձեալ այնպիսիներ՝ պետ կարգեցան ու կ'օրոգեցան
առնալին ալ գործերու միւլթէլլի և ամբրալ Տ կամ
չէլէպի անուններով: Ամբրալութեան ծագումն՝ այսպէս
կը զաննիք Պոլսի մէջ:

Այս գորական տիրանները՝ ըստ նամակագրեցան
պետական ու մայրաքաղաքական չիտաներով տեղական
տիրոջ տարաբնի թէ չեղաւով, թէ բարբոր, թէ ան-
դիւնաւորով միայն՝ կրօնական աւանգորթեանց պիտի
փառնէրով կըրցան պա՛նին ինն ըսոյց տարաւ տիւղ մը
և:

Առեցնէ պատմութիւնը կը յիշէ շատ վերն անկեր-
կաւած զաղթականներուն վրայ՝ 1600էն 1630 երեւելի
Խալիֆա Աստուածատուր տիրան ի Պոլիս, որ սերելին
ու եղորք պէս էր ժամանակին Օսմանեան Վէլէրին
և անոր միջնով մեծ գործիք կը տեսներ: Կ'սկսեմ իմրո-
ցներն (1621 յունուար 17ին) և պատասա՛ծ նաւա Վ. ու-
փորոնն ի շա՞ր՝ տարեգիրքերուն մէջ չանտուած՝ ամե-
նատառիկ քուրս և մեծն մը, որ ստանդարտ Ե Նե-
ղազը, և Ղալաթիկներն Սկիւտար քաղաքին սերելին
եկեր են Դաւուդի պէս՝ Հոս՝ 17րդ դարին սկիզբները՝
կը յիշուի նաեւ, իբր այլ անուանի, Տիւրքիկի Սա-
տուածատուր Պոլսի մէջ կոչուածը՝ նաւնարիկ ու քաղաքա-
բարոյ՝ որ բարեբաղդին Դաւու մեծամեծներուն և Գրե-
զոր Պարոն՝ տէր Երուսաղէմի պատրիարքին սերելին
էր: Միծ զօգաւորութիւններէ ու ներքին նախաւորա-
թիւններէ նաեւ՝ յայտնեալ իննի վերջը յայտն պատ-
րիարքին նաւ Պալաթի Ս. Հըրշտակապետ եկեղեցին,
(ժամանակագրական պատմ. Երուսաղէմի տալ. 1890
նաւ. Ա լէ 308):

Պատմութիւնը կը յիշէ նաեւ՝ նախնական ամբրալ
իւցե՛նար Չէլէպի, որ բարեկամ ալ էր Կիլիկի Գա-
լանտ բոլիչ՝ կրօնաւոր մասնաւորներին, և իւրեքնկա-
լեց զայն՝ ժամանակին կրօնական նախաւորութեանց
առնին: Իսկընտէր Չէլէպ լուկիկը՝ կենթադրէ արեւել
իր վրայ քառական ճիւղա՛ն-թիւն՝ ժամանակին բացորոշ
և բացորոշող բարոյութ: Կայ իրեն ժամանակակից իտա-
րներէ իմրուապէս անուն երեւելի մըն ալ, որ իր նա-
բարատեանագրական և աղղերութեամբ քառական օգտակար
եղած է իր ժամանակակիցներուն:

Դարձեալ պատմութիւնն առաջին անգամ 1647ին
կը յիշատակէ՛ նայ մեծամեծներու պատուիրակ երթելու
Խլմանին, Պոլսի կրօնական երկպառակութեանց Նա-
մար Նայցելու Փիլիպպոս կաթողիկոսին խաղաղական
միջամտութիւնը: Կ'անա Վանցի Ռուսիոյն տիրանն
իբրեւ պետ կրնա-պատրիարքական կուսակցութեան
մը ու գործիքի պատրիարքական տեղակալներու. նայն
պէս իրեն Առաքինեանց և Զարա Գերաբեղեմի: Այլ

1. Զեռագիր Աբրահմ վարդապետի, տող 265-268:
2. Ն. Ղուկաս իմմիմնամ, Երուսաղիս հատ. Ե. էջ 131:
3. Տիւսած իմը տիրաններու տրուած պետական փաստաւոր պրաթմիմը՝ հիւսմանով լայն՝ տող 45-46 զրութեամբ, սիմնը 27 1/2 տողոց:
4. Երիւսիս Զէլէպի առ Ն. Ղուկաս իմմիմնամի.

- Աշխարհ, Երուսաղի: Նաւ. Ե. էջ 129-130, ման ծա-
ծօթութեամբ մէջ:
5. Նաւահարար ասոնց սիրունդէն ըլլալու է Զու-
լայիկի Պաճմա Բիւսան Սպա Բուսանց Գերաբեղեմի
ընակեալ ի Զեղիկ, ի Սուրաբ, որոյ ծախրով
տպուած է երկու մեծամաստոր ՊԱՏՄԱՌԻՐԻՆ ԹԵԼԵ-
ՄԱՌԻ, թարգմանութիւն Մարգար Զարաբայի
թոթիմց:

աշխարհական մեծերէն մէկ քանին՝ 1640ին Դաւիթի պատերազմութեան աստիճան յաջողեցան նաեւ 10-15 տ. միտի չափ պատերազմական ամրոն երկնյով կառավարել ժողովուրդը, առանց եկեղեցական աստեղ կրօնական նստիքայեցողութեան և:

1650-53ին կը փայլէ Պրտուսայի Անուն Չէլէպիին թաղման հարուստ, որ առաւ զամ զամ Փոխպագու կաթողիկոսին՝ էջմիածինի մեծ զանգակատունին շինու թեան կամար:

1652ին կը յիշուի խաչկոյ անուն իւրովացի նայ դատարար մը, որ կ'աթողիկոսական խնդիրք մը նամար կու գալ Պոլիս՝ իւրովի նայեալուն կողմէն և աղգեցուցեալմը կը կարգադրէ կայն. սա ինչն ալ իր ժամանակի ամբարադատներէն էր:

1653ին՝ նորէն կարգ մը ամբարներ ձեռք կտանին պատերազմական տեղապահութիւնը: Աստեղծ մէկ քանին կը վարէին եւրոպական զեղապաններ թարգմանութիւնը, տեղեակ էին արեւմտեան պատմութեանց աւ սովորութեանց ալ: Քանի մը տարիէն քանի և շարք նստած էր զանեցե թիւն այս տեղապահ ամբարներուն, որոնց մէկ քանիին անուններն են՝ Խոսէպ Տապուս, Խոսէպ Սէֆէր, Էքզէքէր Պէկէլէր օղլէր, Քէրէքէր Գորգէր, Սիւնէն երէց, Քիւրքէի օղլէր, Խոսէպ Սիւնէր, Միկայիլ, Մուսթա, Յարութիւն Պալի, Ֆէրէաթ Ուու, և այլն: և ասոնց ձեռնառուն էր՝ յիշեալ վանքի իւրու, էրիւմը: Ասոնք էին նաեւ թափա պատերազմին նակառարներէն ու անոր փառնաւ պատմանները, և աստեղծ պարենայ ժայր կու տայ Եղիազարեան ու թղթը լեանց ճոշակարար վէճը պատերազմական:

Տասն և եօթներորդ դարուն այլ մեծերուն մէջ է նաեւ երեւոյն Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան, բարեկամ Ալիշապի Եղիազար կաթողիկոսին, ծուար և զբաղէս ու մասնակցող ամբարն՝ երէց եղբայր Տէր Կոմիտասի 2, որ և նախ Սամբիթայի Ս. Գէորգ եկեղեցիին աւագ տարեկառն էր, և վախճանեցաւ 60 տարեկան 1695ին: Գրած է ինչը զիջր պատմութիւն Օսմանեան թագաւորութեան ընթացակ, Գիրք մը՝ անոր նամատմութիւնը, միւս Գիրք մը ուսանողի՝ Յակոբ կաթողիկոսի խնդիրովը: Աղեղանողի պատմութիւնը՝ նոյն պէս աստեղծարար: Թարգմանած է թուրքերէնի՝ Խորենասցիէն թարգմանեց. դրած է՝ զերման զեղապան խնդիրովը՝ պարսկական, նշակական և Փոքր Ասիայի աշխարհագրութիւնը: Գիրք մը ընդդէմ Հրեթց. Քարոզներ, ճառեր՝ նայեալն աստեղծեալ. պատմութիւն Երուսաղէմի, թարգմանած է թուրքերէնի՝ Աւետարանն և ինչ ինչ կարողներ Հին կտակարանէն: Թարգմանած է յունարէն և լատիներէնէ զիրքեր: Թագադրել տուած է իր նկողնութեամբն երկու նամոր Գիրք — Մնարդոզ Յիսուս որդւոյ, և Տնորինական տեղիք: Դրած է ժամանակակից խնդիրներուն վրայ՝ ընդարձակ նամակներ աւ կաթողիկոսաւ և պատերազմուն, նաեւ յաջորդականներ, տեղեկագիրքներ ու յիշատակարաններ վախճարու վարդաթիւնը և արտունութեանց վրայ, ճանապարհորդած է Փոքր Ասիայի շատ քաղաքներն ու զիւրդեր, ինչպէս նաեւ՝ Պէրսի, Բեքիւս, Երուսաղէմ, Արմաշ, և այլն: Գրած է նաեւ ստուգութեամբ իր ժամանակին պատմութիւնը, որմէ Չամբան ասած է շատ ճան, մինչ շատ փնտած և նարդեցած հնք իր այլ գործերն ու շինք գտած՝ նոյն իսկ ամենէն բազմամասնաւ անմիտութիւնը քով և ամենէն թաղմանատար մասնակցաւորարան մէջ: Կը թուի շատոնց ինչպիսի են վիշետակի մասնակցարանն ու նակապագուած վար-

դապետ մասնակցորդներէն, իր զբաղմուն ունի խաթուն արժամքի ձուլուած մը՝ տարբեր ժամանակներ լատինախան անուն առնէ, որ նարախելու վրայ էր Ուկան Երեսնայի իրատարաթիւններովը իր ապուած քանի մը նատուններէն կը համարակցեց ընել այս դատարանն ալ: Երեմիա Չէլէպիի՝ ցասախա անմատուութիւն մըն ալ է եղեր, ու իր զբաղմուն յառաջադիմութիւնները՝ զարու մը կանխեցան են վիշետակի ու Պոլսի իր զբաղմուն անցակցաւոր զարգացումներուն: Իր ծա, գրեթէ և Աննէ 4, 1600 թուին:

Դարեակալ նոյն 1600 թուին է նուազաւոր և էրն Տիւղեանց ժողովը՝ Տիգրիկէն, ուրիշ նոյն թուին զաղթած է Բարութեան ասուն կաթողիկէ նայալզին 5 Կ. Պոլսի, և իր նարատար ոսկերչութեան ընորիւ յարաբերութեան մտնելով կայսերական պալատան նստ՝ կա, նուազի ճոն արժանի օսկիւր, կը բանայ իր անունը կայսերական զանմատան ջովն ոսկերչութեան խախտմը մը, որ մինչեւ 19րդ դարիս սկիզբը կանգուն էր Տիւղեան անունը: Տիգրեանց 18րդ դարէն սկսեալ բնական Գորուշէպիին զիւրեանցը՝ Բարութիւնի մասնէն ետք՝ արքունի ոսկերչապետութիւնը կը ծաղկողի Մանուէր Սարգիսի, որուն բարձրագոյն, կաթմուն և ուղարկող կաթմունքն աստիճան տեսնելով վնաս Ստեփան Անճա Գ. արքունի պարտիւն մէջ՝ «սա Տիւղեան ինչի կանչեցէք» կը ճարմայի, որմէ կը սկսի ալ ասունի Տիւղեանցը: Տիւղեանցը կը ծնի Տիւղեանց Գորուշէպիին ու Տեղեկ Սարգիսի, և Տիւղեանց Գորուշէպիին որդին էր Հոսա Միքայիլ Չէլէպիին (մ. 1724 վ. 1783) Տիւղեանց զբաղմուններն փնտաւ, բազմից զարդը, որ միապէս նման էր նկարչութեան, ոսկերչութեան և տարաբարութեան ու ժամանակաւ, կից նախամաներն նշուակ ալ եղաւ իր բարձր արմատներովը: Կը լինէ իսթուրի՝ 1701ին 53 նոյն պատահում, ու 1769ի պատերազմին ալ իմաստուն միջամտութեամբ էր աղանակ Յոյններ: Այս Հոսա Միքայիլն որդին է Գորուշէպիին Չէլէպիին (մ. 1749 վ. 1812), որ շատ ուսումնասիր էր և ուսումնական ալ: Ինք էր Իրաքի Քիւրդապետ Երազարակէլ ասուրցը, և շատ գիրքեր ալ իր ժողովըն ճարագրակ նշան, ասոր իսկունքն ասուն աղիկին էր, որ 2. Կ. Քաղաքատներէն ասուն: Նեղա՝ «նայալզին»: Գորուշէպիին Չէլէպիին թողուց 19 դարակ, որուն մէջ էին Սարգիս, Գորգէր, Յակոբ ու Միքայիլ Չէլէպիներն, և ասոնց պատմութիւնն աստեղծեալ ըրած է Ա. Պէրսիէրեան ու 2. Գ. Մենճիւրեան: Տիւղեանց ընտանիքն ամենէն կին ու նշանաւոր ընտանիքներէն է Պոլսի, որ թիւնը նուազ ու իրքով և տաղանդով աստա՝ բացառիկ փայլ էր ասուն բնականներ ամբարադատներ:

Դարեակալ 17րդ դարուն կէսերը կը յիշուի Սեմէր Տեմէ կողմում կարմիր Մուսա ամբար մը, որ վայելած էր վնաս: Աստեղծ Մենճիւրեան Գ. փառնութեանը և աղիցիկ ամն մըն էր Տեմէթեան մէջ, որով մեծ յաջողութեամբ կը միջնորդէր պիտութեան ու ասուն ժայններուն:

Գ.

Տախ, անցեալ 17րդ դարու կէսէն առջին նախկին՝ Կընդարակէն նաեւ Բուսաստանի, Պարսկաստանի և Թուրքիայի ու նոստաւար, զիւսաւոր տէրերն եղող

1. Չամբան Գ. էջ 627-629;
2. Յոսէպ Չամբան Բաւ. Գ: Եւ Վարք 8. Կոմիտասի, էջ 9-10:
4. Վարք Տէր Կոմիտասի, էջ 9:

5. Սարգսամուրթիմ Ջալալիմ Տիւղեանց. 4. Գարբիլ Մեծմիլիշան, վիճմաւ, էջ 6-7:
6. Նոյն. ամր, էջ 9-10:
7. Սնդ, էջ 25-40:

նային և զործանութիւններն ու ազնեութիւնները: Եւ այն ժամանակի Պոլսի զաւատացի երեւելի վաճառականներն էին նաեւ՝ Պարնայը Միքէլ և Խորով, Յակոբ կաթողիկոսի ծանօթները: Երեսնամեակ ամբարհետութեան տակն էլ ինքեք կը նամարուին 17րդ դարուն Ստրուէլ Մուրառ և Խաթայէլ Ննդկաստանի մէջ թանաքներն ու Միխիթարեայ Վնիսարեայ Վնիսիքի վանքը՝ մեծ բարեխարհները:

Բայց Պոլսին մէջ ժամանակակից ամենէն Նշանաւոր դեմքն է Ալբրտ Զէլեպերի՝ եպարքոսի մարդն և խորհրդակցը, Եղիշարը Այնթապցի կաթողիկոսին մտերիմն և պաշտպանը:

Տասն և եօթներորդ դարին Երուսաղէմի Գրիգոր Պարոն — տէր Պատրիարքին ժամանակակից է նաեւ՝ Բաշէլիցի մանտահ Ամիրազիզ ամիրան բաւառէ ու առաւածաւոր ամիրան: Եր շատ տեղ՝ մինչեւ Հոռոմ իսկ՝ ուխտի դնաց, իմաստասերք էլ վնդիւրէլ անխորտաթմաք և իր բարեկամ Պարոն — տէր Պատրիարքը կարգեց զինքը Վաշերին նուիրակ՝ քաղցրաբանութեանն և նախանշաւորութեանն նամար:

Ապրիլէս՝ խաղաղական կրօնատէրք՝ իր նամարը բարձրուն — տէր անորմէ վարդապետ օգտակար եղաւ Երուսաղէմի Ամենայն կաթողիկոսի մը աւելի: Եւստի ինչու Ամիրազիզին ձեռնդրէ ամեն մարդ անուր զարմ էր ասոր վանքին՝ բուն էր որ ինք բերան մը խնդրէր: Եւ վախճանեցաւ Երուսաղէմ:

Ամիրազիզին Պատրիարք ալ եղածը կայ, ու թերեւս ժամանակին պահանջներն կարի էր հաստատել նամապ նուիրակ: Նշարը վնջ ճարեւ ճեմանառուներին ամբարհետներն կըմբէրի Պաշի Սարգիս բարձրացաւ, աշխարհիկ վնդակները մինչեւ պատրիարքական տեղապահունութիւն: Ապա եկեղեցեական դասանով կըսէ պատրիարք ալ ինչպէս կարծանաբէր նաեւ Չամչեանն:

Եւ այս յանուգն նախորթացին վրայ՝ 1683ին յարձնալ աշխարհական երեսէկներէն Սապայ օդուն և Դանին անուն տեղապահներ՝ կենեւն Պոլսիք պատրիարքական անորոգ, և կը վարին զայն ճանին մը տարի: Այս ամիսն (1683—1706) ապիկ ունեցած են մեծ յուզումներ պատրիարքական ամբարն յորին և Պոլսիք նայերուն մէջ առ նասարակ, ինչպէս արձանադրուած է 1709ին Պոլսի արտաւած Ալքանդրէի խոսքի մը յառաջադասին մէջ: Գրիշին պոլսիկ կ'ըսէ «Երթմա՛մ նարին (Տէր Ալքանդրէի կաթողիկոսի)՝ Երթմանուն նու նուտաւ Աստուածատուր վարչապետ՝ ձեռնառաւուն աշտիկութիւն թմեւ, կուսենէն այն նայրապետիս զայի՝ ի նուիրակութիւն ի մարդաբարձար թիւգանդան, եւ ինն զգրեց զի բերեալ տացին մանտահի Գրիգոր յարին՝ զի ապեպէ և ՌճԻՄԶ թուին և յամենան ապրիլէն՝ եօթներորդի ժամանակայ կստի ի Կ. Պոլսիս, և տեսի զի խաղաղութիւն յորդգ յուզիւր ի քաղաքիս, ամենեցունց յայտ և յաղաքս որոյ եղեւ խաղաղութիւն իրողութեանս մինչեւ ի թիւն ՌճԻՄԶ»:

Բայց 1704ին մինչեւ 1706՝ Նաչաղաւորն Աւետիք Պատրիարքը, թրեւ նախանշաւոր եկեղեցականներն իշխանական իրաւունքին, կը յաղկուի վերջապէս բաւական նեղը ձգել աստեղն ամբարհետուն ճարտարներն ու իշխանաւորները: Եւստիք ալ միարեանեւմ կը հրա-

ժարեցունեն զինքը: Ան այս միջոցներուն է, նաւաւ նարար, որ կը զայրանայ ու տեսական կամ պատմական երեւոյթ մը կ'առնէ՝ վերի գրիկին յիշատակած յուզումներուն նեւ՝ պատրիարքական և ամբարտաթեան մէջ իրարու վրայ իշխելուն և իրարու հրամանան ըլլալուն նախանշաւորութիւն՝ մանաւանդ թէ հաւնուրին, քաղաքային կերք մը, որ տեսած է մինչեւ 1863 թուական, և, չբնա ընդ մէջ, մինչեւ մեր օրերն իսկ: Եւստի աստեղներն է (1705) որ Աւետիք պատրիարք կերթայ Քրասնական դեռապանառուն՝ կեան առած երեքնաւոր երեւելի և հարուստ նայեր, քանադարն մը վերցունելու նամար: Իսթանբուլ երկու տարի էր զննէ՝ 1707ին՝ է որ, եպարքոսական հրամանով, Խալատուր Մարդուստան և Տոնապետ Վարդանեան ազգեցեկներն համար կ'ենեւն Կ. Պոլսին Եւրոպա՝ դռնելով Աւետիք ծածկեալ պատրիարքը բերելու նամար, ու կը վերադառն, Զեւրու իշխապետին նախապատրաստեալ երկդիմանութեամբը: Թեպէտեւ ժամանակին Ուսմանեան Վնդապետն ալ ինքն փափաքող էր, Նայ ժողովուրդին նաւ, արեւմտացեալ Աւետիքը վարձէն:

Վնդապետն այս դրուագներին նաեւ, որ թուրքաւայերուն պատմական ամենէն անանդորր փուլերն են, ու չլքնալակի Գրիգոր Երուսաղէմի խաղաղիկ պատրիարքը ճանին մը տարի տալով՝ Նոյն վնդերն խոնարհութեանն իզորապէս օգնած են ժամանակին ամբարհետներն թէվերէլլան Յարութիւն, Պոլսեցի Մանտահ խալաքէլ, Մանտահ Լուսիքի և Աննիքի Երուսաղէմ մանտահի Սեղապետու Պաշիկիւնան Պաշը, որ էր ճոխ սեղանաւոր և կըսէ Սապապետ արքունիք: Այս օգտնողներուն մէջ ամենէն ազգեցեկն եղած է՝ Կեաւորիկայի Տարախան զիդէն Արազ օդուն Մեղանք՝, հարաբարապետ Վնդ: Մուլթան Անիւն Գի, որ Բ. Իսրայէլ ալ յեմարուն էր: Նաեւ Տանտահի Սեղապետու ընկեր՝ Հովսէփան մանտահի Յարութիւն: Նոյնպէս Կեաւորայի Սարգիս խալաքան, որ ժամանակին արքունիք Տարախապետն ու Լաւաթիկայի եկեղեցին վերաւորեալը, մեւս եկեղեցիներուն ալ պաշտպանն էր: Եւ ասորն ամենը կը յիշուին ժամանակին զրուածներուն մէջ պրէնշաւոր անուանով: Կան լաւ մը ծանօտիկ պաշտպաններ ալ, որ յիշուած են Պոլսիք ապագորութիւն ինն Հարանց վարդին յիշատակագրին և ուրիշ ձեռնադրեքուն մէջ, ամենն ալ սիրող Երուսաղէմին ու խաղաղութեանն և ամենն ալ սիրուած անունքն:

Երուսաղէմի մէջ Գրիգոր Եղիշայակիքն ու Պոլսիք մէջ Զովսանեւ Կուրտի Պատրիարքութեան իբրեւ քաւերելից տարուան միջոցը՝ կ'երեւի Արծաթ զար մը չիւնութեանց և ուսումնասիրութեանց, մինչ ամբարտաթ, մանտահներն, ապանիք և ուսումնասիր վարդապետներն ու եպիսկոպոսներն՝ չորին տաած աչք երկու արմաւաններուն՝ Կառուցին իմացական բարեխարհական և առաւածաբարեկան շատ բաներ, ու տպագրեցին և թարգմանիլ տուին կրօնական ու պատմական շատ գիրքեր: Այդ արծաթ զարին ծաղկած է, ի մէջ այլոց, Ճամառապետ ինչուպէս և Յակոբ զպրիք՝ Թարգմանի Եւստիք դեպապին ի Պոլսիս, որուն բարեկամն ալ էր Նաչաւան Յակոբ յաղկող պատրիարքը, և անոր Թարգմանի կուտար իր փափաքած հարապական նեղիմանեքը: Նաեւ

* Չարժարտամին այմ, քայց Չամքիմ և իւր բնիմ ծ. ԽՍԲ.

1. Կատոր Գ.

2. Ծովմ. ամմմմ, Բ. տպագրութիւն 1767ին, էլ 139: Երուսաղէմի Աթոռն այս քաղաքը վախճանած է ի Պոլսի՝ իսահակ պարթիւի տոմին իրիկունք, 1754 փետր. 5ին:

3. Զ. Ղուկաս Իմմիթման, Եւրոպիա էլ 131՝ Նաեւ Բ. ծամթութեան մէջ:

4. Նաեւ, ամդ, էլ 169:

5. Բաղէշի Ամիրուլայ փաթըմ էիմ տոմք, և գիտաւոր աշակերտները՝ Չարդամ Բաղէշեցի մեծ վարդապետն:

կենսաբանի Բարսեղ արքունի նկարչին հուշակատր, որ քաշած է բարձր անձնաւորութիւնաց կենդանագիր պատկերները:

Ասոնցմէ ետքը կու գայ՝ ձեզարկորէ Մաղաքիա Զէյեպին, ազգական Երեմիա Զէյեպիին և Սեդրոսեան Յովնանէս Զէյեպի կամ մարգիզ՝ մատենագիր ամիրան, որ խառնելն և լայնելն քանի մը հրատարակութեանց հետ ունի նաեւ զբաժնի խառնական պատմութիւն մը և Տ. Կոմիտասի վրայ ծանօթութիւններ: Քիչ ետքն է նաեւ՝ որ հեղուկեմէ կը ծագէին Նսպիան Գալոբ պատրիարքի խաղաղ օրերուն յատկապէս ամիրաններն ու արուեստագետները, որոնց վրայ կ'արժէ զատ զբիւ ուրիշ աւելի լայն պատահով մը:

Շարայարեղի

Յ. ՄԱՐԿԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷ ԷՋ ՄԸ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎՔ ՄԸ

ԽՈՒԱՏԱՅԻ Քաղաքագիտական Յոշոցիորդը քիչ օր առաջ կը ծանուցանէր որ թագուհւոյն ամուսնութեան տօնիւ ի Հայա պիտի հաստատուէր «Խաղաղութեան մշտանաց ժողովը», իբր արդիւնք և ներկայացուցիչ տիեզերական ընդհանուր խաղաղութեան ժողովոյն որ տարի ու կէս առաջ գումարուեցաւ ի Հայա Այս բանիս համար իրաքանչիւր Ազգի վարչու թիւնը կը հրաւիրուէր իւր նստիակը սահմանել և զրկել ի Հայա իբր անդամ այդ ժողովոյն: Արդէն տարի մը առաջ զենպանածու ղովոյն ներկայացուցիչը, որոնք զարձած էին իրենց երկիրները, կրկին հրաւիրմամբ փութացեր էին պառնալու Հոլանտիոյ մայրաքաղաքը, իրենց սրտածննդուն ներքեւ դնելու ստորագրութիւննին, որով և ներկայացուցած իշխանութեան հաւանութիւնը Գեապանաժողովոյն որոշութեանց:

Եթէ Տրանսլայի պատերազմը անմիջապէս չհետեւէր այն շառաչալից գումարմանց, թեւեւ մենք զմեզ խաբէինք և յուսայինք որ վերջապէս այդ գերագոյն մարդասիրական գործն ալ կատարուեցաւ, և այլ պիտի չլսէինք հրանոթից ձայնը, այլ եւս մարդիկ պիտի չլարձատրուէին զիրար սպաննելու ընտրելագոյն գէնքը հնարած ըլլալուն համար,

այլ եւս աղքատին խրճիթէն պիտի չյտոյշտակուէին անմեղ հողագործ մշակներ կամ օրապահիկներն քրտինքով ու խաղաղութեամբ վաստակող աշխատաւորը, մարդկային անյազ ցանկութեան զոհեր ըլլալու, սուգ ու սեւ ցանիւրով ամեն կարգի տուններու և պալատանց մէջ իսկ: Միով բանիւ ամենայն ոք զոհ պիտի ըլլար իր ունեցածէն և պիտի թողուր զայլս եւս գոհ ապրելու: Մինչեւ եղան որ կ'իւրազէին իրաւացի և արդար բաժանումն կամ յետս դարձումն աշխարհակալութեանց, որով և ամենայն ազգ, իրքեւ առանձին անհատ մը, պիտի ստանար իրաւունք ապրելու իւր գաւառական կալուածոյն վրայ և իւր ունեցածը պահելու: Մակայն, ինչպէս ըսինք, անմիջապէս Հարաւային Արիւիկէի պատերազմը և բովանդակ պետութեանց չէզոք կենալը, լինողի բնաւ խորհուրդ մը չուզել լսելը և կամ անազգեցիկ և ապարդիւն միջնորդութիւնը՝ ցըցուցին որ տակաւին ընդհանուր խաղաղութեան մը գաղափարին ժամանակն հասած չէ և Հայանասայի մայրաքաղաքին մէջ ելածները ձեւակերպութիւնք էին կամ բարեպաւրիշտ իրձեք՝ որոնք, այո՛, մեծ պատեւի կը բերէին զայնս յղացողին, բայց աւելի ոչինչ:

Հայայի մէջ այդքան եռանդեամբ գումարուած Գեապանաժողովը միաբն բերու երեսուն տարիէ աւելի առաջ գումարուած ուրիշ ժողովք մը ի Թրնիվ ընդհանուր խաղաղութեան համար, և որուն այժմ յիշատակը հազիւ կը գտնուին մի քանի պատմութեանց անկիւն մը: Այդ ժողովը թէպէտ չէր պաշտօնական, չէր կազմուած պետութեանց դեսպաններէ, բայց կը պարունակէր յինքեան խառնիխառն ամեն կարգէ հանճարներ, նշաւաւոր գրիչք, իմաստասէրք, պատմաբանք, ընկերամոլք, մեծաբանք, միաբան՝ բարձր և սկաւ մտքեր, որոնք սակայն անկեղծութեամբ հաւաքուած էին պաշտպանելու աշխատաւոր ժողովրդեան ապագան և պատեւրազմի վէճ դնելով, իրկելու արհեստը, գիտութիւնք և ժողովրդեան այն մասը, այն խեղճ մասը՝ որ միշտ զոհ է պատերազմին, և որ կեանքը տուած ժամանակ ապահով չէ իր ընտանեաց, իր ամուսնոյն, իր զաւակաց ապագայ հացին վրայ: